

PÄÄMAJAN VALVONTAOSASTON YHTEISTOIMINTA SAKSALAISTEN KANSSA JATKOSODASSA

Johdanto ja taustaa

Arvoisat kuulijat Maanpuolustuskorkeakoulussa tarkastettiin kuluvan vuoden toukokuussa sotatieteiden tohtorin väitöskirjani ”Diletantteja vai taitajia? Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa”. Tutkimukseni pääkysymys on ”miten valvontaosasto toteutti päätehtäviään valvontaa ja vastavakoilua sota-aikana 1939-1944?” Vastatessani asettamaani pääkysymykseen käytin apuna neljää alakysymystä, joista yhtenä oli ”mitkä olivat valvontaosaston keskeisimmät koti- ja ulkomaiset yhteistoimintaosapuolet valvonnan ja vastavakoilun toteuttamisessa?”. Tämä esitys rakentuu pääasiassa edellä mainitun alakysymyksen vastaukseen.

Niille kuulijoille, jotka eivät tunne entuudestaan Päämajan valvontaosastoa todettakoon, että se oli osa Päämajan johtamaa sotilastiedustelua. Valvontaosaston päätehtävänä oli valtiollisen eheyden suojeleminen ja ulkovaltojen Suomeen kohdistaman sotilasvakoilun vastustaminen, eli vastavakoilu, yhdessä Valtiollisen poliisin kanssa. Sodan aikana Päämajan valvontaosaston asema Valtiolliseen poliisiin nähden vahvistui ja osastosta kehittyi sotavuosina valtakuntamme johtava vastavakoiluviranomainen.¹

Valvontaosaston johto-osa kuului Päämajan tiedustelujaostoon ja se sijaitsi sotavuosina 1939-1944 neljällä eri paikkakunnalla: Mikkeliässä, Mäntyharjulla, Helsingissä sekä Kärkölässä. Valvontaosasto toteutti tehtäviään koko valtakunnan alueella. Tässä tarkoituksessa osastolla oli noin kymmenhenkisiä valvontaosaston alatoimistoja sotatoimialueella kaikissa yhtymissä ja kotialueella suurimmissa kaupungeissa. Valvontaosaston kokonaisvahvuus oli enimmillään 300-400 henkeä.²

Yleisesikunnan valvontatoimiston kansainväliset yhteydet ennen toista maailmansotaa

Sotilastiedustelun ja -vastatiedustelun kansainvälinen yhteistoiminta noudatti valtiojohdon määrittämiä ulko- ja turvallisuuspoliittista linjauksia.

¹ Panschin Vladimir: Diletantteja vai taitajia? Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa. Maanpuolustuskorkeakoulu. Helsinki 2018, passim.

² Sama.

Yleisesikunnalla oli 1920-luvulla vastatiedustelu-yhteistyötä ainakin Puolan ja Ruotsin kanssa. Suomen ja Saksan läheisestä tiedustelu-yhteistyöstä kertoo maiden asevoimien yleisesikuntien välille vuonna 1930 solmittu tiedustelu- ja valvontapalvelua, eli vastavakoilua, koskenut yhteistoimintasopimus. Lisäksi 1930-luvulla Yleisesikunnalla oli tiivistä tiedustelu-yhteistyötä reunavaltioiden (Suomi, Viro, Latvia, Liettua sekä Puola) kanssa. Tällä yhteistyöllä oli poliittisen johdon siunaus.³

1930-luvun edetessä sotilasvastavakoilu sai uusia kansainvälisiä yhteistoimintakumppaneita. Tällaisiksi tulivat ainakin Ranska ja Itävalta. Yhteistoiminnan tuloksena vastavakoilu sai ulkomailta tietoja, jotka liittyivät lähinnä Neuvostoliittoon ja kansainväliseen kommunistiseen liikkeeseen. Kansainvälisellä yhteistoiminnalla haettiin myös tietoa ja kokemuksia siitä, miten sotilaallista valvonta- ja vastavakoilutoimintaa oli mahdollista Suomessa kehittää.⁴

Suomen sotilasvastavakoilun kansainvälistä yhteistoimintaa pyrittiin todenteolla lisäämään viimeistään vuodesta 1936 lähtien. Tuolloin sen henkilöstöä pyrittiin lähettämään ulkomaille eri koulutustapahtumiin muun muassa Ranskaan, Saksaan, Puolaan, Viroon sekä Latviaan.⁵ Suomalaisten näkökulmasta yhteistoiminta-asiaa tarkasteltaessa kyse oli etupäässä siitä, miten valvonta ja vastavakoilu sekä sotilaspoliisitoiminta tulisi järjestää. Kyse oli siis kokemuseräisen tiedon hankinnasta oman toiminnan järjestämiseksi ja kehittämiseksi.⁶

³ Westerlund Lars: Itsethostuksesta nöyryyteen: suomensaksalaiset 1933 - 46. Kansallisarkisto 2011, s. 181; Leskinen Jari: Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918-1940. WSOY 1999, s. 101.

⁴ P. M. Vastavakoilun järjestely Puolassa (kopio). (Muistio alkaa: Puolan Yleisesikunnan toisessa osastossa on vastavakoilun johto...). Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1936 - 37” 30.10.1936; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 374/VI/henk. 2.4.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

⁵ Ensimmäiset todisteet siitä, että valvontatoimiston henkilöstöä pyrittiin saamaan ulkomaille tapahtuvaan koulutukseen löytyvät huhtikuulta 1935. Tuolloin valvontatoimisto esitti, että sille varattaisiin vuoden 1936 menoarvioon ulkomailta tapahtuvaa opiskelua varten kaikkiaan 24 000 markkaa (9 445 €). Summa oli määrä käyttää vuonna 1936 majuri Rosenströmin sekä kapteeni Aarnion opiskeluun ulkomailta 30 vuorokauden aikana. Tuon vuorokausimäärän suunniteltiin jakautuvan seuraavasti: Itävalta tai Ranska (14 vuorokautta), Saksa (6), Puola (6), Eesti (2) sekä Latvia (2). Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 374/VI/henk. 2.4.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

⁶ Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 374/VI/henk. 2.4.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA; Osasto 4:n kirje N:o 768/X. puolustusministeriölle 25.4.1936. Toimisto X/YE. T-14860/3. KA. - M. Aarnion oli määrä matkustaa huhtikuussa 1936 seuraaviin maihin: Ruotsiin (5 päivää), Saksaan (23), Puolaan (22), Latviaan (3) sekä Viroon (5). Edellä mainituista maista oli Saksa huhtikuun puoleen väliin 1936 mennessä ilmoittanut ottavansa vastaan suomalaisen upseerin, joka tutustuu valvonta- ym. tehtäviin. Osasto 4:n kirje N:o 768/X. puolustusministeriölle 25.4.1936. Toimisto X/YE. T-14860/3. KA. - Huhtikuun 17. päivänä 1936 puolustusministeri hyväksyi esityksen M. Aarnion virkamatkoista Ruotsiin, Saksaan, Latviaan sekä Viroon. Matkojen tarkoituksena oli tutustua sodanajan rintamantakaiseen kenttäpoliisi- ja valvontapalvelukseen. Jäljennös esittelystä puolustusministerille N:o 344/9 sot. 17.4.1936. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA. - Näyttää siltä, että kapteeni Aarnio matkusti vielä syksyn 1936 aikana myös Unkariin ja Puolaan. Syyskuussa 1936 laaditusta asiakirjasta ilmenee, että Sotaväen päällikkö näki tarpeellisena Aarnion komentamista Unkariin ja Puolaan perehtymään rauhan- ja sodanajan suojelupalvelukseen (Abwehrdienst) sekä kenttä-santarmiston ja -poliisin järjestelyihin. Osasto 4:n kirje N:o 428/X.sal. puolustusministeriölle 17.9.1936. Toimisto X/YE. T-17646/5. KA; Matti

Kansainvälisiltä yhteistyökumppaneilta saatiin myös valvonta- ja vastavakoilutyöhön liittynyttä tiedustelutietoa. Tästä osoituksena on se, että kun valvontatoimistossa suunniteltiin talvikaudella 1936 - 1937 laadittavaksi selvitys Neuvostoliiton vakoilu- ja suojelupalveluksen yleisjärjestelyistä, piti työssä käyttää lähteinä Yleisesikunnassa jo olevaa sekä Ruotsista, Saksasta, Unkarista ja Puolasta saatua materiaalia. Lisäksi valvontatoimiston työsuunnitelmassa todetaan, että mainittu selvitystyö oli välttämätöntä vaihtomateriaalia niiden yleisesikuntien kanssa, joiden kanssa haluttiin jatkuvaa yhteistyötä.⁷ Tämä puhuu kiistatta sen puolesta, että valvontatoimistolla oli myös muutakin kuin pelkästään koulutukseen liittynyttä kansainvälistä yhteistyötä.

Ainakin kertaalleen, noin 1930-luvun puolivälissä, toteutui suomalaisten vastatiedustelijoiden opintomatka Saksaan.⁸ Koulutustapahtuman ohjelmasta on pääteltävissä, että tapahtuma tarjosi suomalaisille monipuolisen tietopaketin valvonnasta ja vastavakoilusta ja samalla he saivat yhden näkökulman siitä, minkä pohjalta vastaavia asioita voitaisiin Suomessa alkaa kehittää.

Ennen toista maailmansotaa Yleisesikunnassa kansainvälistä valvonta- ja vastavakoilualan yhteistyötä pidettiin tärkeänä ja välttämättömänä maan suojaamiseksi sotilaalliselta vakoilulta. Luottamuksellista yhteistyötä tarvitsivat ennen kaikkea suomalaiset, koska heiltä puuttui paljon lakeja, asetuksia ja säännöksiä, joita vastavakoilun alalla oli muualla kehitetty.⁹

Sotilasvastavakoilun yhteistyö saksalaisten kanssa jatkosodan aikana

1930-luvun lopulla tapahtunut Saksan ja Neuvostoliiton poliittinen lähentyminen johti siihen, ettei Saksan ja Suomen sotilastiedustelulla ollut käytännössä yhteistoimintaa talvisodan aikana. Moskovan rauhan aikana Suomen poliittinen johto sai enemmän liikkumatilaa, kun suhteet Saksaan lähenivät. Tällöin syntyi yhteistoimintaa myös Suomen ja Saksan sotilastiedustelujen kesken. Jatkosodan aikana Suomen sotilas- ja vastatiedustelu hankkivat tietoja olemalla yhteydessä samalla puolella taistelleiden ja puolueettomien valtioiden tiedustelulaitoksien kanssa. Koska

Aarnion ansioluettelosta (AL 30556) selviää, että hän osallistui vuonna 1936 Saksan, Unkarin ja Puolan Yleisesikuntien järjestämille yksityiskursseille. KA.

⁷ Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1936 - 37” 30.10.1936. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

⁸ Otsikoimaton ja päiväämätön tapahtumaluettelo (52 tapahtumaa) Saksassa pidetystä koulutustapahtumasta. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA. Koulutustapahtumaan osallistunut majuri Grobholz oli ko. sotilasarvossa 1.2.1934-1.8.1936 ja hän palveli Saksan armeijan vastavakoilussa 1.6.1934-21.5.1935. Ohto Mannisen antama tieto.

⁹ Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1936 - 37” 30.10.1936. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

kyseessä ei ollut hyväntekeväisyys, oli saaduista tiedoista maksettava yhteistoimintaosapuolelle tärkeillä tiedoilla. Jatkosodan aikana tiedusteluyhteydet Saksan kanssa olivat merkittävimmät.¹⁰ Jatkosodanaikaista tiedusteluyhteistyön aloittamista saksalaisten kanssa eittämättä helpotti jo 1930-luvun alussa solmitut maiden väliset tiedusteluyhteydet. Esimerkiksi Suomen sotilasvastavakoilussa ei tapahtunut avainhenkilöiden osalta merkittäviä muutoksia 1930-luvun alusta jatkosodan alkuun tultaessa. Täten on mahdollista, että ainakin osalla Suomen ja Saksan sotilasvastatiedustelujohtoa oli liki kymmenvuotinen yhteistyömenneisyys tultaessa kesään 1941. Tällainen tulkinta on johdettavissa esimerkiksi kenraali Erfurthin päiväkirjamerkinnästä 8. päivältä elokuuta 1943, jossa hän toteaa sotaa edeltäneen ajan Suomen sotilastiedustelun johtajan kenraali Antero Svenssonin tunteneen hyvin Saksan sotilastiedustelupäällikön amiraali Wilhelm Canariksen.¹¹

Saksalaisten tiedustelu ja muu salainen toiminta Suomessa tapahtui monisäikeistä verkostoa hyödyntäen. Tässä tarkoituksessa Suomessa toimivat ainakin Kansallissosialistinen puolue, SS-järjestö, Gestapo sekä asevoimat. Suomessa syyskuun 15. päivään 1944 saakka olleen saksalaisen siirtokunnan ytimenä oli Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen (NSDAP) piiri, joka johtajansa Wilhelm Jahren kautta oli yhteydessä puolueen Saksassa olleeseen johtoon. Piirissä oli jäseniä viidestäkymmenestä sataan ja sen päätehtävänä oli pitää Suomessa asuneet saksalaiset puolueen vaikutuspiirissä. Suomen viranomaiset eivät havainneet, että piiriä olisi käytetty ”viidennen kolonnan” tapaan, eikä muuhunkaan salaiseen toimintaan.¹²

SS-järjestön Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan keskuksena oli Helsingissä ja osaksi Karjaalla sijainnut SS:n yhteyselin. Sen päällikkönä toimi SS-upseeri kreivi Schimmelmann. Hänen neuvonantajanaan Suomea koskeneissa asioissa oli SS-upseeri filosofian tohtori Hans Scheidt. SS-yhteyselimen virallisena tehtävänä oli toimia Suomessa olleiden SS-joukkojen yhdyselimenä, mutta sen ohella edellä mainitut upseerit suorittivat myös Suomeen kohdistunutta tiedustelua. Tässä heitä avusti ainakin Suomen kansalainen Unto Boman.¹³

¹⁰ Heiskanen Raimo: Saadun tiedon mukaan. Päämajan johtama tiedustelu 1939-45. Otava 1989, s. 185; Westerlund (2011), s. 184, 263.

¹¹ Waldemar Erfurth sotapäiväkirja 1942-1943. Toimittanut Pekka Visuri. Docendo 2018, päiväkirjamerkintä 11.8.1943 s. 417.

¹² P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Jonas Michael: Kolmannen valtakunnan lähettiläs. Wipert von Blücher ja Suomi. Ajatus Kirjat 2010, s. 411.

¹³ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA.

Gestapon pääedustajana Suomessa oli liikemies Alarich Bross, joka saapui Suomeen maaliskuussa 1941. Näennäisesti hän toimi Helsingissä erään saksalaisen matkatoimiston johtajana. Suomalaiset viranomaiset pitivät Brossia ainakin aluksi eräänlaisena poliittisena tarkkailijana, joka ei puuttunut varsinaiseen tiedustelutyöhön. Bross tapasi Ribbentropin tämän käydessä Suomessa kesällä 1944 selostaen tälle Suomen tilannetta. Bross pyrki saamaan kosketusta suomalaisiin piireihin, mutta osittain huonolla menestyksellä. Elokuun puolivälissä 1944 Brossin asema tiedustelupalvelun organisaatiossa vahvistui huomattavasti, kun Büro Cellariuksen tiedustelua hoitanut osa määrättiin hänen alaisuuteensa. Täten Büro Cellariuksen tiedottajaverkosto tuli Brossin käytettäväksi.¹⁴

Saksan Suomessa harjoittaman tiedustelutoiminnan keskeisenä elimenä oli Saksan apulaislaivastoasiamiehen, komentaja Alexander Cellariuksen johtama valvonta- ja tiedustelutoimisto ”Kriegsorganisation Finnland” eli Büro Cellarius, jolla oli toimisto Helsingissä ja alatoimisto Rovaniemellä. Toimiston eräänä tehtävänä oli hoitaa Saksan Suomessa olleiden joukkojen sisäinen valvonta, mutta sen päätehtävänä oli tiedustelu. Tiedustelutoiminta kohdistui pääasiassa liittoutuneisiin, mutta samalla toimisto harjoitti tiedustelua myös Suomea kohtaan. Tämä tiedustelu vahvistui entisestään lähestyessä syksyä 1944.¹⁵

Pohjois-Suomessa sijainneessa 20. Vuoristoarmeijan esikunnassa tiedustelua hoiti osasto Ic, jonka päällikkönä toimi syksystä 1943 alkaen majuri Hacke. Osastoon kuului vastavakoilu-upseeri, jona toimi vuonna 1943 kuolleen everstiluutnantti Warzechan jälkeen everstiluutnantti Freyseng. Hän vastasi lähinnä saksalaisten joukkojen sisäisestä valvonnasta, sabotaasin torjunnasta ja vastavakoilusta. Näissä tehtävissä everstiluutnantti Freyseng oli mahdollisesti Cellariuksen alainen. Vastavakoiluasioissa Freysengin komennossa oli joukkue Geheime Feldpolizeista (Saksan armeijan vastavakoiluosasto).¹⁶

Edellä mainituista valvontaosastolla oli yhteistyötä Büro Cellariuksen, Geheime Feldpolizei'n sekä Gestapon kanssa. Helsingin alatoimisto piti yhteyttä lähinnä Büro Cellariukseen, jonka toimipaikka Helsingissä sijaitsi osoitteessa Pohjoinen Makasiinikatu 9. Alatoimistossa yhteydenpidosta

¹⁴ Sama; Westerlund (2011), s. 253; Jonas (2010), s. 192-193.

¹⁵ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Kotakallio (2014), s. 301; Westerlund (2011), s. 264, 265.

¹⁶ Jäljennös muistiosta ”Pohjois-Suomessa olleiden saksalaisten joukkojen harjoittamasta tiedustelutoiminnasta” 8.12.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Westerlund (2011), s. 264.

vastasi aluksi kapteeni Hans Snellman ja myöhemmin kornetti Otto Kumenius. He pitivät yhteyttä lähinnä Büro Cellariuksen vastavakoilu-upseereihin.¹⁷

Büro Cellarius hankki valvontaosaston välityksellä poliittisia luotettavuustietoja monista henkilöistä sekä pyysi selvityksiä eräiden henkilöiden aseman selvittämiseksi.¹⁸ Alkuajan ongelmien jälkeen salaisten asiamiesten käytössä päädyttiin järjestelyyn, jossa valvontaosasto oli tietoinen niistä suomalaisista, jotka toimivat Büro Cellariuksen lukuun.¹⁹

Helsingin alatoimisto kohdisti saksalaisiin myös valvontaa. Tätä tehtiin muun muassa varjostamalla saksalaisten tiedusteluasiamieheksi tiedettyä Hans Metzgeriä, joka oli tullut Suomeen Saksan sanomalehtiattaseaksi syyskuussa 1939.²⁰

Pohjois-Suomessa toimineiden suomalaisten ja saksalaisten joukkojen linkiksi perustettiin Yhteysesikunta Roi. Sen vastuulla oli muun muassa yhteistoiminnan järjestäminen suomalaisten ja saksalaisten välille. Alueella olleita Päämajan tiedustelu- ja valvontaosaston alaisia elimiä ei kuitenkaan alistettu yhteysesikunnalle, vaan ne pitivät suoraa yhteyttä saksalaisiin, mutta olivat yhteistoiminnassa yhteysesikunnan kanssa saksalaisia koskeneissa asioissa.²¹

¹⁷ Antero Ahon 25.3.1999 ja Reino Sarvolan haastattelut 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001; L. A. Puntilan tekemä Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoelmakansio 21. KA. - Gestapo nimitystä käytettiin lähinnä ulkomailla Saksan puoluejohtoisesta salaisesta poliisista. Ulkomaantiedustelusta Saksan valtakunnanturvallisuuden pääviraston (RSHA) puitteissa vastasi Ulkomaantoimisto (Amt VI, Ausland), jolla oli edustuksensa Suomessa. Toimiston osasto D 3 käsittelee Ruotsia, Suomea, Norjaa ja Tanskaa koskeneita asioita. Jatkosodan edellä sen pääedustaja Suomessa oli Axel Schönebeck. Vrt. esim. kirjelmät 1940 - 1941. Kansio 124. Auswärtiges Amt. Ohto Mannisen muistiinpanot; Kai Mellénin, Erkki Rikkosen, Pentti Valannin sekä Reino Vihervaaran haastattelut 11.5.1999; Rislakki Jukka: Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Love kirjat 1982, passim; Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Valtiollisen poliisin kirje N:o 11899/B. sisäasiainministerille 30.6.1941 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Eb 1. KA; Heiskanen (1989), s. 189-190.

¹⁸ P. M. saksalaiselta taholta harjoitettavasta vakoilutoiminnasta Suomessa 8.1.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; L. A. Puntilan tekemä Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoelmakansio 21. KA; Kysymyksiä, joita saksalaiset tiedustelu- ja turvallisuusviranomaiset ovat Suomessa ollessaan esittäneet Pv.PE:n valvontatoimistolle (kopio, marginaalissa merkintä: Laadittu hotellin Tornissa (LVK) maj. Shukoville helmikuun lopulla 1947). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 2055/Ulk.3/sal. Valtiolliselle poliisille 1.3.1945. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA.

¹⁹ P. M. saksalaiselta taholta harjoitettavasta vakoilutoiminnasta Suomessa 8.1.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Westerlund (2011), s. 291; P. M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA.

²⁰ Kai Mellénin, Erkki Rikkosen, Pentti Valannin sekä Reino Vihervaaran haastattelut Helsingissä 11.5.1999. - USA:n tiedustelupalvelun OSS:n arvion mukaan Metzger oli Gestapon agentti ja toimi Suomessa diplomaattipeitteellä. The International Systems of German and Finnish Intelligence and C. E. RG 226 E 108 B. Box 256 Folder 1859. National Archives. Ohto Mannisen muistiinpanot - Jonas (2010), kyseenalaistaa Metzgerin työskentelyn tiedustelu-upseerina, s. 193-194.

²¹ Päämajan järjestelyosaston asiakirja N:o 1753/Järj.1/2/sal. 6.12.1941; Päämajan järjestelyosaston kirje N:o 1743/Järj.1/2/sal. yleisesikunnan päällikölle 6.12.1941. Järjestelyosasto/PM. T-26964/1. KA.

Valvontaosaston Lapin alatoimisto oli kiinteässä yhteistyössä Geheime Feldtpolizein kanssa. Suhteet olivat erittäin läheiset ja hyvät. Sen sijaan Gestapon kanssa yhteistoiminta Lapissa oli vähäistä. Suomalaisten ja saksalaisten suullisen työnjaon mukaan kumpikin taho hoiti omat asiansa. Toisin sanoen saksalaiset vastasivat omien ja valvontaosasto suomalaisten joukkojen valvonnasta. Pohjois-Suomessa sen enempää Lapin alatoimisto kuin Yhteysesikunta Roin yhteysupseerit eivät kohdistaneet valvontaa saksalaisiin.²²

Lapin alatoimiston ja saksalaisten välinen yhteistyö muodostui lähinnä siitä, että alatoimiston saatua pidätettyjen vakoojien kuulustelut päätökseen, nämä luovutettiin saksalaisille. Myöhemmin käsittelyjärjestys vaihtui saksalaisten toivomuksesta päiväväkiseksi. Tällöin Lapin alatoimistolta meni useita päiviä kuulusteltavan saattamiseksi kuulustelukelpoiseksi saksalaisten kovakouraisuuden takia.²³

Yhteistyöhön kuului myös se, että Suomen ja Saksan sotilasvastavakoilun päälliköt olivat keskenään yhteydessä. Lisäksi noin puolivuositain kävi Saksan ylimmästä sotilasesikunnasta OKW:stä joku edustaja valvontaosastossa tutustumismatkalla. Nämä vierailut olivat enimmäkseen kohteliaisuuskäyntejä. Muutoin keskustelut saksalaisten ja suomalaisten vastavakoilijoiden välillä liikkuivat yhteisen vihollisen vakoilu- ja tuhotyöelimien työtapojen ja omien vastatoimenpiteiden piirissä, organisaatiokysymyksissä sekä saavutettujen kokemusten vaihdossa. Tässä mielessä vaihdettiin myös yhteenvetoluonteisia katsauksia. Yhteistoiminnan puitteissa suomalaiset saivat myös tietää, mitä liuoksia saksalaiset käyttivät kemiallisessa sensuurissa.²⁴

Jatkosodan aikana Päämajan valvontaosasto luovutti saksalaisille viranomaisille yhteensä 520 sotavankia Suomen sotavankihallinnolta lupaa pyytämättä. Sodan jälkeen Matti Ropponen laati asiasta selonteon Liittoutuneiden valvontakomissiolle. Ropposen mukaan saksalaiset kokosivat yhteen kaikki Suomen eri rintamilla sotavangeiksi saadut poliittiset

²² Reino Sarvolan haastattelut 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001; Korpinen Markku: Yhteysesikunta Roin suomalaiset yhteysupseerit 20. Vuoristoarmeijassa 1941 - 1944 Pohjois-Suomessa. Helsingin yliopisto 1988, s. 42; Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

²³ Reino Sarvolan haastattelut 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001; Ks. Suolahti Ida: Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana. Unigrafia 2016, s. 145,146, 171, 173.

²⁴ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 1826/Ulk.3/sal. Valtiolliselle poliisille 16.2.1945. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Kertomus valvontaosaston laboratorion toiminnasta 1941 - 44 (Päiväämätön kopio. Kertomuksen ensimmäinen lukukelpoinen kappale alkaa: Alun perin laboratorion tehtävänä oli vain kemiallisen sensuurin toimeenpano...). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

toimihenkilöt voidakseen yhtenäisesti tutkia kyseisiä henkilöitä saadakseen täydellisen kuvan NKVD:n toimintatavoista. Lisäksi Ropponen kirjoitti, että näin luovutettujen sotavankien tilalle Suomi tuli saamaan Saksalta suomensukuisia sotavankeja. Ida Suolahti on väitöskirjassaan kyseenalaistanut perustellusti Ropposen selonteon²⁵. Suolahden kyseenalaistusta tukee muun muassa Ropposen ohella vastaavanlaisia selontekoja kirjoittaneen sodan loppupuolella valvontaosaston vastavakoilutoimiston päällikkönä palvelleena everstiluutnantti Pentti Heinon toteamus 1970-luvun alulta, jolloin hän totesi, ettei niihin ollut tarkoitukseen kaikkea kirjoittaa.²⁶ Lisäksi Suolahti toteaa lähdekriittisesti, että sodanjälkeiset Liittoutuneiden valvontakomissiolle annetut selvitykset on syytä jättää omaan arvoonsa poliittisen tilanteen edellyttämänä yrityksenä välttää ikävyyksiä.²⁷ Tässä kohden olen Suolahden kanssa eri mieltä. Ei näissä selvityksissä valvontaosastolaiset voineet sepittää venäläisille ihan mitä tahansa, sillä se vasta olisi saattanut johtaa suomalaiset ikävyyksiin. Valvontaosastolaisten venäläisille esittämiä ilmiselviä valheita olisi voitu nimittäin käyttää yhtenä syynä muiden syiden joukossa Suomen miehittämiseksi. Täytyy muistaa, että suomalaismielissä miehitysvaara oli todellinen jatkosodan jälkeisinä vuosina.

Jatkosodan aikana valvontaosaston kansainvälinen vastavakoiluyhteistoiminta saksalaisten kanssa oli valvontaosaston kannalta merkityksellisintä. Tiedonvaihdon merkitystä valvonnan ja vastavakoilun aloilla, oli se sitten koti- tai ulkomaista, ei voi ylikorostaa, koska hyvin toteutettuna vakoilu ei perustunut ohjesääntöön eikä noudattanut kaavamaisuutta. Täten kaikki havainnot siitä, miten vakoilua toteutettiin, miten vakoojia toimitettiin tehtäviinsä, millä menetelmillä vakoojille valmistettiin väärennetyjä asiakirjoja sekä miten vakoilutietoja välitettiin, olivat kummallekin yhteistoimintaosapuolelle arvokkaita.

Muita näkökulmia

Muista tutkijoista ainakin Oula Silvennoinen väitöskirjassaan *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944* (Otava 2008) ja Ida Suolahti niin ikään väitöskirjassaan *Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana* (Unigrafia 2016) ovat käsitelleet oman tutkimuksensa näkökulmasta valvontaosaston ja saksalaisten yhteistyötä.²⁸

²⁵ Suolahti (2016), s. 228,229.

²⁶ Panschin (2018) s. 37.

²⁷ Suolahti (2016), s. 228,229.

²⁸ Panschin (2018), s. 26-27.

Toisin kuin minä niin Silvennoinen kuin Suolahti ovat tutkimuksissaan päätyneet siihen, että suomalaisten valvonta- ja turvallisuusviranomaisten, siis Päämajan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhteistoiminnan pääsyytä saksalaisten kanssa olivat muut kuin valvonta- ja vastavakoilutehtävien toteuttamiseen liittyneet syyt. Silvennoisen mukaan Valtiollinen poliisi ja valvontaosasto kävivät yhdessä saksalaisten kanssa ideologista sotaa, jonka taustalla oli haave bolševismin hävittämisestä.²⁹

Myös Suolahti päätyy tulkinnassaan samanlaiseen johtopäätökseen huomioiden kuitenkin valvonta- ja vastavakoiluviranomaisten varsinaisen tehtävälöytövuuden. Hänen mukaansa sotavankien valikoiminen luovutettavaksi ja luovuttaminen Saksan siviilitiedustelupalvelulle laajentaa entisestään kuvaa Suomen ja Saksan turvallisuus- ja valvontaviranomaisten yhteisistä ideologisista päämääristä. Suomalaisten vangitsemien sotavankien ja siviilihenkilöiden tutkinta ja luovuttaminen saksalaisille palveli sekä saksalaisten että suomalaisten viranomaisten etuja vallattavan alueen vakauttamisessa ja pidemmällä tähtäimellä kommunismin hävittämisessä.³⁰

Kun pohditaan Silvennoisen ja Suolahden esittämää tulkintaa valvontaosaston ideologisista sodan päämääristä, on huomioitava kaksi asiaa. Ensiksi on mahdollista, että he ovat oikeassa siinä, että valvontaosasto kävi yhdessä saksalaisten kanssa ideologista sotaa bolševismin hävittämiseksi. Tällöin on kuitenkin syytä huomata, että kyse on tulkinnasta, jonka tueksi ei löydy yksiselitteisiä lähteitä. Esimerkiksi väitöstutkimuksessani käyttämäni erittäin laaja lähdeaineisto ei tue Silvennoisen eikä Suolahden tulkintaa valvontaosaston ideologisista sodan päämääristä. Tulkintani mukaan valvontaosaston tärkein yhteistyötavoite saksalaisten kanssa oli saavuttaa mahdollisimman hyviä tuloksia vastavakoilun alalla.³¹

Toiseksi Silvennoisen ja Suolahden tulkinta valvontaosaston mahdollisesta roolista bolševismin vastaisessa taistelussa esitetään väärässä mittakaavassa. En pidä mahdollisena, että yksittäinen Päämajan osasto olisi voinut toimia omavaltaisesti ja salassa ylimmältä sotilasjohdolta. Mikäli myöhempi historiantutkimus pystyy osoittamaan Silvennoisen ja Suolahden esittämät tulkinnat historiallisiksi tosiasioiksi, tapahtunee se mittakaavassa, jossa osoitetaan vähintään Suomen ja Saksan sotilasjohdon tai peräti Suomen ja Saksan valtiojohdon toimineen yhteistuumin bolševismin hävittämiseksi.³²

²⁹ Silvennoinen Oula: Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944. Otava 2008, s. 224, 336.

³⁰ Suolahti (2016), s. 326.

³¹ Panschin (2018), s. 30.

³² Sama.

Lopuksi niille, jotka ovat yhä vakuuttuneita siitä, että valvontaosasto toimi salassa muulta sotilasjohdolta luovuttaessaan saksalaisille pidätettyjä vihollisia, esitän seuraavaa:

Päämajan valvontaosastossa laadittiin puolivuositain katsaus vihollisen vakoilutoiminnasta Suomessa. Niissä kerrottiin takautuvasti valvontaosaston tekemistä havainnoista Suomeen suuntautuneesta neuvostovakoilusta, sekä selostettiin niitä toimenpiteitä, joihin valvontaosastossa oli ryhdytty neuvostovakoilun vastustamiseksi.

Vuoden 1943 elokuun kuudennelle päivälle on päivätty mainitunlainen puolivuotisraportti kyseisen vuoden ensimmäiseltä puoliskolta. Sen liitteestä kolme ilmenee, että saksalaisille oli luovutettu kaksi neuvostovakoojaa erikoiskäyttöä varten. Eli kahden pidätetyn vihollisen luovuttaminen saksalaisille on kirjattu valvontaosaston viralliseen asiakirjaan. Kun puolestaan katsomme kyseisen asiakirjan jakelutaulukkoa, voidaan todeta, että sitä jaettiin varsin laajasti kautta koko puolustusvoimien. Lisäksi asiakirja jaettiin myös sisäministerille ja Valtiollisen poliisin päällikölle.³³ Edellä kerrotun perusteella jokainen läsnäolija voi itsekseen pohtia kuinka salaa ylimmältä sotilasjohdolta valvontaosasto toimi luovuttaessaan saksalaisille kiinniotettuja vihollismaan kansalaisia.

³³ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutusosasto (Tsto III ja Ye. 3) 1942-1944 / Ilmavoimies esikunta. T-19282/7. KA.